

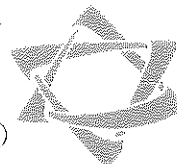
ספרים וסופרים

The Netziv

December 2015

YESHIVA UNIVERSITY
TORAH MITZION
KOLLEL OF CHICAGO

10

ספר

מקור ברוך

עם

זכרונותי מתי הדור הקודם

ועם

מבוא גדול, תלמודי וספרותי

כמבואר בשער השני.

יהו מקור ברוך
(משלי ח', י"ח).

פארבעה חלקים.

טארו ברק: הלוי עפשטיין, מפוסק.

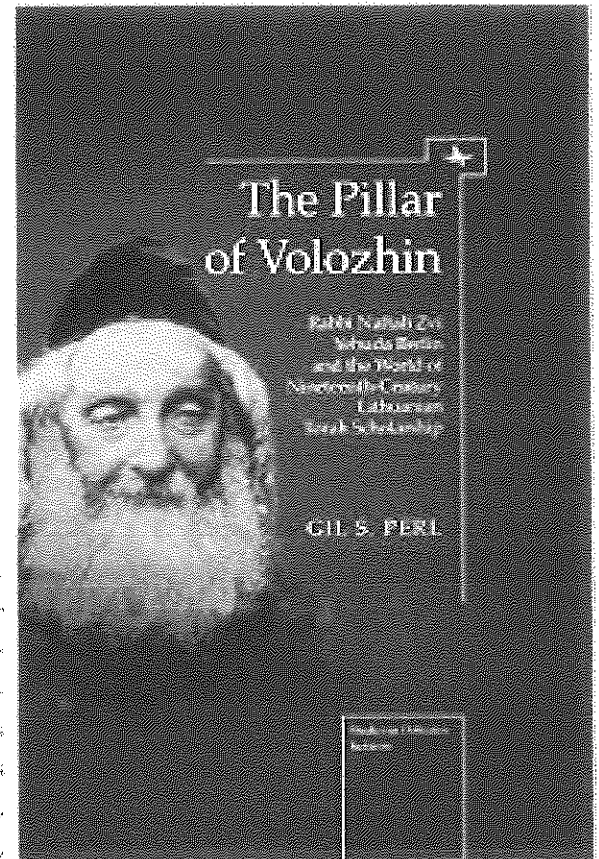
חלק רביעי.

ווילנא.

דפוס רם, הר תרפ"ח לביע.

2

While biographical accounts of Neziw's life abound, none has focused on *Tanek ha-Neziw*, and most are severely lacking in academic rigor. The accounts of his contemporaries, while offering invaluable pearls of information, are generally brief and represent the heavily biased views of his students and family members.⁴⁸ There are three works that treat much of the life of Neziw that were written after his death as well.⁴⁹ Since, however, their authors were, respectively, Neziw's son, Meir Bar-Ilan, who was only thirteen years old when his father died, and Neziw's nephew, Barukh ha-Levi Epstein, they too suffer from the biased perspective of close family members and from a heavy reliance on undocumented oral and often hagiographic evidence as documented above.⁵⁰ Furthermore, the biographical narrative in all of the literature to date covers the twenty-three years between Neziw's arrival in Volozhin

48. Mikha'el Yosef Bendej zowski, "Pikol Nishvat E. Heflaggin," *Ha-Avod* (1887): 231-242; Mikha'el Yosef Bendej zowski, "Megilat Sha' Hachinukh shel ha-Neziw," *Ha-Avod* (25 Tevet 5648 [1888]); Hayyim Nahman Bialik, *Igor Uegiv Mibnein Babil Ha-Avod* (Pekiin, 1937); Zalman Epstein, *LeSefer Zeman Eshkolim* (St. Petersburg: Joseph Luria, 1904); Avraham Yizhak Kook, "Koch Yehudit E. Haganon," *Kochot Yisroel*, ed. S. J. Eran (Warsaw, 1888), 138-147 [also in Avraham Yizhak Kook, *LeSefer Hachinukh* (Jerusalem, 1984), 123-126]; Avraham Yizhak Kook, "Zerik ha-Zaiton," *Machilim* (St. Petersburg: Eger Press), eds. Isaac Zilbershlag and Solomon Feerski (Boston: Beit ha-Midrash le-Morim, 1978); Joseph E. Levin, "Miqdishi Tzuri Berlin (the Neziw)," *Men of the Spirit*, ed. J. Loeb (New York: Kymson Publishing Co., 1954); Simcha Assaf, *Mikvat Kabbalat ha-Chinukh le-Ma'ad* (New York: Beit ha-Midrash le-Rabbanim be-Amerikah, 2001). Bits of biographical information can also be gleaned from the writings of his son Elayim Berlin, recently collected in the work of Ya'akov Kucwsky Shafir under the name *Neziw Uegiv: Ma'asim u-Mishvatim* (Jerusalem, 2001). While sparse on detail, the information provided is possibly more accurate than that given by Meir Bar-Ilan, as Elayim Berlin was born when Neziw was a mere sixteen years old and served as a lifelong attendant, while Bar-Ilan, his half-brother, born to Neziw at age sixty-four, only knew his father in the final years of his life.

49. Meir Bar-Ilan, *LeSefer Eshkolim* (New York: Oryon Press, 1943); Meir Bar-Ilan, *Rabbon Shel Yisroel* (New York: Hestadmit ha-Mizrabi be-Amerikah, 1943); Barukh ha-Levi Epstein, *Mishvat Yisroel*, ed. IV (Vilna, 1928). Other smaller works of note are: Meir Bar-Ilan, "Introduction to *LeSefer Eshkolim*," *Ha-Avod* Press, ed. Hillel Cooperman (Jerusalem, 1981); Moshe Zvi Niviani, *Tanek ha-Neziw* (1942 / 1941); Moshe Shmuel Shapira, *Ha-Rav Moshe Shapira* (New York, 1964).

(>)

ובשמעו קול מתמיד מעורר השחר
 הוא אהב להקשיב רב קשב
 בדממה,
 ושמע את-הד קול בחרותו, וזכר
 שלשלת ארכה של חיי נשמה.
 וזכר – ושתי טפות דמעות תרדנה
 ונתלו בשער כסף זקנו הלבן,
 ולאור נר המתמיד הפכה תרעדנה
 כשתי אבני אש ממשבצות זהב.
 מה-יהמה לבבך, השב? ההזכירך
 כל-שנות ענותך – זה מראה הנער?
 יום צאתך מביתך וגלותך מעירך,
 ימי נדך, בחרותך – כל חיי הצער?
 גם-שני התמדתך באהבה זכרת –
 ומה אפוא, זקן, כה נפעם רוחך?
 הן אמנם ענית מאד – אף גברת!
 ובדרך מחשכים לאור אל נסה,
 או אולי יראך לבבך בחזון
 פחנו האדיר האבד וקלה
 בנשב בנו רוח שדפון ורזון,
 ביום סור צלנו ונבל כעלה?
 או לבך יגדך עתידות הנער,
 ותרא: שה תועה, תולעת עגרת;
 שה תועה – אבדת בישימון וסער,
 תולעת אלמת – באפל נסגרת?

(1c)

המתמיד, ח. נ. ביאליק
 ...
 מה-ירעיל את-קולכם, מי ימסך
 נקאים,
 אסירי הפנות, בזמרתכם הנוגה?
 התבכו ימיכם הקבורים ובאים,
 נשמתכם הרצועה, רוחכם המיגע?
 העל שממות עולמכם בוא תבא
 קינתכם?
 תערו את-נפשכם, כל-מרת רוחכם?
 התאמרו לחיות בתמצית נשמתכם
 המלים היבשות, הובישו לזככם?
 התשועו לישועה, התקראו גאלכם,
 אולי ישמע מרחם יבא לחוננכם?
 ותהי עין ראה צופיה עמלכם,
 ויהי לב יודע המבין אבדונכם?
 אהה, אמללים! אין אזן קשבת!
 כתפלה נדחת וכנפש נדדת
 בחשכת הלילה ובדממת המות,
 מבלי שתשמע, אנחתכם אבדת.
 יש אזן רק אחת הקרובה לשמע
 המית בחור משכים, הי מתמיד
 מאחר,
 הערה להקשיב תמרורי הנה,
 הנשואים אליה על כנפי השחר –
 הוא ראש הישיבה אדירה ומושלה,
 שקריאת הגבר – קול מתמיד
 הראשון
 מקימה מיצועה גזיתו הפשלה
 וצפצוף צפורו לא ינח-לו לישן.

כנ"ל (מרי שיח על "המליץ" ועורכו האר"ז ובקשה להרכבי כי "יעיר לבבו של האר"ז לכל מרי שיחי") טבת תרמ"א

מכתב זה, השני למכתבי הגאון הנצי"ב, בו שופך הוא את "מרי שיחו" בפני החכם הרכבי, משמש בבואה מדוייקת לפני הדור, בו המשכילים עוקרי הדת מגדפים מבזים ומפיצים כזבים על כל בקודש בכתבי העת הנתונים בידם, ואין ליראי ה' כל במה לענות כסילים כאולתם ולהשיב חורפיהם דבר. את מרי שיחו על מגדף א' מקיוב אשר מעל דפי "המליץ" נתננו לפורעי מוסר", ועל האר"ז הוא אלכסנדר צעדרכובים עורך "המליץ" אשר "הרשה לעצמו לעשות בור ברה"ר ומי שירצה להפיל אנשים בה יפיל", נאלץ רבנו לשפוך לפני החכם הנ"ל ולבקשו "אם יש לו שיח ושיג את האר"ז, יעיר לבבו לכל מרי שיחי".

ידי, והטה דעת שנה אחת בעור

ם בתבל ארצה בקיום התלמוד ם ה, עמלה לו הארון בקדושתו

באדם ובישראל ה' להשכיל פיהו לת דושיבה הק, אל, ואיה אפוא "א להגיע לגרם רא יערוף כמטר

תי האדרעס, עד דרעס. ועתה נוח רינו לבטלה ח"ו.

צביהודא ברלין לשלחם אלי, וכן לחם לי כל היוצא וכברתים להביט

ב"ה ג' כ"ה שבט תרמ"א וואלזין.
חכמת אדם תאיר פני כבוד ידידי הרב החכם וסופר, זריו כעופר, ממולא באמרי שפר, המפורסם פרעפעסער הר"א הרכבי נ"י.
ד"ש מע"כ נ"י במכתב ידידי הה"ג מוהר"י העשיל לעווין נ"י הגיע אלי העתקתו, ולדבריו קראתי נועם, כי נעים הי' לי להאזין הבטחתו לשום לב ולשלוח אצבע לדבר הי' עמדת הישיבה הק, ומוחזק מע"כ נ"י שלא יוציא דבריו לבטלה, ובעור הי' לבעל נפש סגלה, יגיע השתדלותו לפעולה, ובהלו אורו, על דברו, ויעלזו נפשו בבשרו, טוב לבית התלמוד בהדברו.
את העלה הקטנה שהזכיר כי שולח ע"י קרייצבאנר לשנינו, עוד לא ראיתי, והה"ג הג"ל נסע מזה, ויהי נא מטוב לב לעורר אהבה, בשלחו אלי ביחוד, ולא אחרול אי"ה לשום עין על חקירותיו.
בבואי את מע"כ נ"י הישר באנשים ואחוז ביראת הי' ומקור עמל תורת התלמוד, הנני לשוח מורת רוחי אולי ירווח לי, כי חרפה שברה לבי בראותי במליץ דברי א' מקיוב, אשר נתננו לפורעי מוסר, וסגלת הישיבה הק' לגידופים, ולא על העושה בעברת זרון אני תמה, כי הציקתהו רוחו וחפצו התגלות לבו במקום רואים, כי אם על האר"ז אשר עפ"י החוק אשר שם לו, הרשה לעצמו לעשות בור ברה"ר, ומי שירצה להפיל אנשים בה יפיל, ומי שיש לו כח לטפס עפ"י הבור ולצאת יצא, ולפתוח פי פחת להוציא דבה, ומי שירצה יבא ויכחיש, או לאותו מוסר ודעת אנושי, ואוי לאותו כלמה.
ועד כמה גבר כח התשוקה לפושק פיו, עד שנוח להגיד ברבים דבר הגלוי למאות תלמידי וחכרים הפכם כי אין משתמשים בישיבה הק' בנרות המנוולים את השלחנות, כי אם במאורות גאו, והמקום המקודש לבית התלמוד, הוא בית חומה מרווח בנוי לתלפיות במקום גבוה ונקי, וכי אין דרכנו להתקדש, וקדושת

אין להפליא ע"ז, וכבר הי' כזה בישיבות בעלי התלמוד הק', וזהו מעלת הקדושה, דמי שיוצא ונפסל, הי' גרוע מחולין שניטמא, אלא אין לו תקנה כי אם לשריפה, כך קדושת התורה דמי שיוצא ופירש מלימודו, הי' גרוע ממי שלא נכנס לקדשי התלמוד, והי' מחלל ש"ש ואין לו תקנה.

ולמה זה מתגאה הארו לחשוב כי דעתו רחבה מדעתיו גם ברכי הוראה בישראל, אשר לא נסה ללכת בה, ואין לו מושג בזה כי אם בכח המדמה, ועליו להאמין לנו, כי א"א להגיע להוראה במלא הכונה, כי אם באופן שימלא כרסו בש"ס ופוסקים דוקא טרם שיגיע לפרסם החכמה ומדעים, וא"א להגיע לשניהם ביחד ולא להקדים המדעים, וכבר הסברתי בזה בהרחב דבר ריש פ' האזינו לעץ עושה פרי, וזאת התעודה בקהלות ישראל ברוסלאנד, ולמה לו להתחרות בד"א של הלכה זו היחידה בישראל, אשר זכות הגאון המייסד וצ"ל עליה, עד כי גם בשלכת, מצבת קדושתה איתן, יהי שם ה' מבורך, ולמה לו לדאבה נפשינו בדברים שאין להם שחר, להשיאנו פה סימנרייא, אשר הוא כורם קיר לפוצץ את קירות בית התלמוד לרסיסים, ולעשות בנין נערים לסתור דעת ישישים.

ואם הי' הארו משפיל עצמו לשמוע לעצתי, הייתי מייעצו גם מלישא דע גם בתוכחתו לאנשי ירד' תוב"ב ואת הגאון מ' יהושע ליב שליט"א למען הרעימו, טוב להוכיח רשע מומו, ולא לצדיק תמים תומו, באשר אין דעו משתווה עמו, ובוה ישגא כבודו ושלומו.

אחלי מע"כ הפראפסטר, הנבון בדרך חיים למעלה ממשכילי הדור, אם יש לו שיח ושיג את הארו יעיר לבבו לכל מרי שיחי, וידעו כי אינני פאנאטיקער, ולא ממרחיקי השכלה ח"ו, אבל מה אעשה שהמשכילים סכלים המה לחשוב עצות שלא להשאיר בית תלמוד גם אחד בישראל, והדברים עתיקים וה' ברחמיו המרובים יעורנו לעבדו בעבודה תמה וצרופה, ודברי תורה יהי שגור על השפה, ואך היא תפארת אדם מישראל אשר נוססה בו דעת יפה, והיא נותנת חיים לבעליה והחכמה ומדעים המה עלים לתרופה.

אקוה להשיג מכתב מע"כ נ"י באומר השב רוחי כמעט מכל התלאה של היוקר והרוחק, ומדברי בלע מקדושת התורה מרחק, הנני ירדיו מוקירו ומכברו העמוס בעבודה רבה מבקש אהבה.

נפתלי צביהודא ברלין

לו
ח
בו
חו

חולאזין
גילת ד
וביראו
נ"י
בימים
דורות
דרכי ב
פונים,
איזה ד
בעמוד
דשם א
בעמוד
בבן מש
פירושו
הביאור
ובאשר
חול, כנ
זו כבוש
וביחוד
על כן
הנני מ
תולדות

Dr. Jacob J. Schacter

Haskalah, Secular Studies and the Close of the Yeshiva in Volozhin in 1892

In May, 1988, Mesorah Publications, Ltd. printed a book as part of its ArtScroll History Series, edited by Rabbis Nosson Scherman and Meir Zlotowitz, entitled *My Uncle the Netziv*. This volume is an English rendition by Moshe Dombey of parts of *Mekor Barukh* by Rabbi Barukh Halevi Epstein, well known as the author of the *Torah Temimah* commentary on the Torah, which contains a great deal of information about the renowned nineteenth-century rabbinic scholar and *rosh yeshiva*, Rabbi Naftali Zevi Yehudah Berlin (Neziv).

This new English version of R. Epstein's work was published with an approbation by Rabbi Nachman Bulman of Kiryat Nachliel in Israel who wrote:

An English rendition of Rav Boruch Epstein's *Mekor Boruch* is long overdue. . . .

The experience of Torah life derives first and foremost from Torah learning. But the impact of Torah learning is immeasurably richer when the lives of living *Sifrei Torah*, of Torah Sages, become educative models for our people. Further, such lives are vital links in the chain of Jewish historical knowledge.

Mekor Boruch is a matchless compendium of biography, memoirs and lore. It was authored by a celebrated son of the greatest yeshiva in modern time—Volozhin. . . . In it, the quality of life and the love of Torah and Israel of Lithuanian Jewry come alive. A glowing portrayal of Volozhin and its last central figure, the venerable Netziv, is a major part of the work.

מיירי בנותן לעני פרוסה ואוכל לפניו בלא ברכה אבל בהולך מלפניו ואוכל במקום אחר ודאי שרי:

ובאותו ענין אמרתי זה מקריב דבר נאה ומתקבל, ראיתי להודיעך שאמר ריב"ע לרבי פרנסי ככלב וכטורב, עיין פרש"י וטו"ס שם, ויש לדקדק דאם רמז לו שיאחו לדיק דרכו של הקב"ה לזון אח ברייתו השמלים, הרי הקב"ה זן ומפרנס מקרני ראמים עד בני כנים ולא נתייחדו כלב ועורב אלא במה שמתפרנסים שלא כדרך הטבע, וזה לא ביקש מרבי, גם אין מדתו של ע"ה שהתנכר בה לדבר דברים כאלו:

והנראה משום ידיעו בשלתי מסכת שבת דלכא מוונתין עליך ואף להנחתו מצוטה והזיקו מרובה מכל מקום כיון שמתנדל בצינו ועיניו על הבטחה צ"ח לזנו ועוד חנן שם בפרק מפני רש"ג מחיר בלוק מפני שהוא מאכל שורבין ועיין גרש"י שדרך שרים לגדלן מפני הכבוד אע"ג שאין שום הנאה ממנו, ולא שהראה ריב"ע חכמתו, אלא משום שרבי ה"י נשיא ושר גדול ודאי נמלאו בצינו כלבים ועורבים שהיה מפרנסן כדון וע"ז רמז לו ריב"ע דאע"ג שאין להנין ממנו תשובה לא לגרע מכלב ועורב והנחתם מועטת רק משום שעיניהם על הבטחה צ"ח חייבין לזון ואנכי ג"כ עיני תלויים עליך ומש"ה נאטער רבי אח"כ שגרים השעה שלא יהא לע"ה הזה לסמוך רק עליו ויהיה מחויב לפרנסו:

א ו"ל שאמר לו שימשהו בלרבי ציחו וחלרו של רבי ובתו דנפק הלטער רבי ע"ז, ובאמת איני מבין דעת השו"ע שנתן טעם נכון על דעת רבי ששם שיחסר לחמו של ת"ח א"כ האך נחן לריב"ע והרי לא אמר אח"כ בעת שהלטער שמה טעמיה ותו הא בפי' פי' הש"ס טעמו של רבי ע"ז ותו האך אמר אח"כ ויגבו הכל, כיון שהלטער על ע"ה אחד האך פתח את פתחו לפני הכל דפשיטא אס ויגבו כל עמי הארצים יחסר לחמם של ת"ח, ואין מויליין ודאי ת"ח מפני ספק:

ורענ"ך לא משום איסור רק משום שגונא היה רבי לפס הארץ כטעם הש"ס, וכבר היו יכולין להפרינס מטבחה אחרת, וכי כל העולם היו תלויין על רבי כמו על יוסף בשפתו אלא שהיה יוקר והפרינסה דחוקה וציחו של רבי היה פתוח לרוחה, וכיון שאמר לו ריב"ע שאין לו מראה מקום רק על רבי פרנסהו כדון משום פקוח נפש, אלא שהלטער שבא לידו לפרנס את שגויי נפשו וכיון שגודע לו שש בם ת"ח ציטל דעתו ופרנס את הכל ולא חש מעולם שיחסרו אולרותיו לפרנס ת"ח:

וגיב נפתלי צבי יחזא ברלין.

סימן מד

על ימין ושמאל

בש"ח ולשמו יח'.

ראיתי בעלה מחזיקי הדת גליון ג' מאמר נפרד ממעריבי העלים, הנקרא המאמר בשם ימין ושמאל ובזה בזה לדווש בצורת שאלה הנדרש לתשובה, ובאשר עלינו להסתחף בהחזקת הדת בישראל לא יכולתי מלג נפשי ולהציע לפני עדת ה' בעלי מחזיקי הדת יברכם ה' את אשר בלבי במקירה זו, ומי שיש בידו להשיב ולברר הדברים באופן אחר יבאו ויבדו ויחזרו דרך חיים כי איך שהגנו רחוקים זמ"ז במקום דירה הגנו קרובים זה לזה ברעון וחשק לבא אל המורה, בצור האל דעה מורה:

דן הערבי לזון החקירה, (א) הכולל דת ישראל להחלק לשלשה גזרים, (ב) הנמלא ימין ושמאל והאמצע במהלך אמונתו, והוסיפו כי לדעתם ענין ימין ושמאל והאמצע בדת היו לפני שנות קדם, ואולי נמצאו בישראל שלש כתות כאלה, היינו הלדיקים אשר התרחקו מכל היות העולם על אשר לא יהנו מעולם הזה אפילו באמצע קטנה, ולעומתם נמצאו רשעים פורקי עול האדם ידואה אס מחסרון ידיעה אס בשאט נפש ובזוון, והאמצעים מתחיים בדרכיהם הולכי בדרך העולם ולא בטעו בצורה:

ורג"ג אומר במח"כ המעריך, לא במה שהחל לחקר פ"ס, הוא החל לחקור אס ימין ושמאל והאמצע בדת וצמחלן אמונתו וסיים כי השמאל הוא פירקת עול תורה ויראת ה' והי

דיין בלשון השו"ע, אלא מניח חלק בין כחב לכחב ולא פי' כחב יכיה החלק, המזון שהיה החלק יותר מעשר אחריות בינתיים לאשיקו אס אין חלק כלל, שא"כ אין זה לורה השורה ושורה שחבב כבאר הכחב הוא מעבב בס"ת, וה"נ מגילה שס נה כל הלכות ס"ת שחבב בה פסר, ובה נמי אס כחב השירה כבאר הכחב פסול, אבל שהיה החלק כפלים מן הכחב אין מעבב. וזה הגלענ"ד העמוס בעבודה:

סימן מג

לבני הגאון שחי'.

בני"ב להקשות למה לא הביא הסוגיא דמרא בשבת (דף כג) דריישין להמרא מהא דתנן בנייין (דף נט א') מערבין צניח יסן מפני ר"ש, ומפרש הש"ס שם (בדף סא ב') דהטעם משום חבדא, ופרש"י מכוס שיחד שמילטלין בלא עירוב, והקשה עוד על הסוגיא בנייין שם, האך מפרש הגמ' הטעם משום חבדא הא כהדא תנן בנתיינין מפני ר"ש, דעת לנבון נקל דהרא מפורלת בארך ודאי הו' רבא בעה"ג עלמו טעמיה העירוב בתוך בית של חבירו רשאן לבנות דרך מפני המחלוקת אכור, ואי יש כאן חבדא כפשוטו הלא טופין אותו, אלא ע"כ אין כאן חבד מהא דת הבטה"ג יאמר שריא שיחדוהו, שמפני שהושרים איתו לגיבו פת של עירוב אין מניחים אותו שם ומתקוטט ע"ז, וזה פשוט, ועיין הוב' שם ד"ה אלא ואין לנו אלא לדמיים סברות מלבנו לחלק בין הענינים ולפי' מפני מה יש כאן חבד יותר מאכן וזה יתן רשות לבני אחר להסביר לפי דעתו רק שיזהר וירשית מן הגד, ואומר אני דודאי על עשה מזה שדרך כל ישראל להשיתה אין מקום לחסוד למי שאין רואים אותו עשה, דאי איתא העימד בבית"ג בלא עליה ומפלין ויתו מתפלל, יחדוהו בלא יתפלל היום ובי"ה הרבה, ורק המבנה מהנענה והגל נשאלין עין על מעשיו יש לחוש שיחדוהו לעובר עבירה כמו העושה בבית ע"ז שו"ג במחומר, וכן לענין שבעית עיין מג"א (פי' רמוד סק"ו), ומזה הטעם אמור ליגנס לחורבה מפני החמד, ובאן כנר חטובה באמת לא יתן לחסוד דודאי יניח לאינש למעבד מזה אלא משום דעיקר המלוא משום פרסומי נישא והכל יסתכלו בפתחו של זה, נשים וקטנים וע"ה, ויתקבלו לפתחו של זה ע"כ יסחו בו וידיעו למה שירלו וע"ז הביא הש"ס ראה מפיאה דוקא שלא יתן לחסוד אלא משום שענינים נשאלין עין על קיירו ומתקצנים לשדוהו יש בהם נשים וקטנים וע"ה, ודאי לחוש יותר לחמד, והא דיומא (ד"ל) וכשהוא נטול כו' מפני החמד משום שדרך בני אדם להקל בנע"ל לשחיה ולכן באכילה דאניגא דעמא שרי וכן הא דתנן במסכת שקלים (פ"ג) אין החורם כו' משום שהכל חסודים בדבר שבממון ותו דתמחו עליו שהעני או העשיר, ודרך כלל אין לרמות מילתא למילתא:

ומה שהקשה על פי' המשניות להרמב"ם שם בהמשנה דהטעם הוא משום שיש להם בזה הנאה שהבית שמיניחים בו העירוב אין לדיק ליתן את הפת, והקשה הא זה הוא נגד הגמ' דבגמ' מסוק כהדא משום חשדא, הנראה שגורסת הרמב"ם היתה בגמרא אלא משום פשרא, וכבר עמד ע"ז בעל חוספות חדשים במשניות וישב בדומק פ"ס:

ג מה שג' (בב"ב דף ח') טעם על רבי שלא ראה ליתן מפחו לעם הארץ משום שאסור ליתן לאכול לאדם שאינו מברך וכה"ה ס"פ אלו דברים, לא נראה, דאטו מי שא"י לברך אין מזויים להחיותו ומש"כ בדרך לדקא, ובמבואר בהרמ"א (בטו' קסט ס"ב) והמחבר שם לא מיירי אלא במקרה ולתענוט שיאכל בשעה שאוכל בעה"ב אבל פרנסה תמידית ודאי שרי לכ"ע, ותו אס נתן לעני והולך לו שרי כיון דיכול לתלות שילך אלל חכס וילמדו או שיכוב כסעודת ת"ח והת"ח יברך לו כמבואר (כע"ג דף עו:) דכל היכי דאיכא למחלי תלין ע"ז, ואפילו במילתא דלא שכיחי היבא דאיכא דריב שלום עיין טו"ס גיטין (דף סא') ד"ה משאלת, והרי אפילו עכו"ם מפרנסין משום ד"ש עם עניי ישראל, ונוכל לומר דהשו"ע

זה אינו צדק והוא חוק ממנהלך אמונתנו, וגם אינו מוכן לשון אולי נמלאו בישראל שלש כחות כאלה מה זו קאלה, על שלש כחות, לייקים נמורים, ורשעים נמורים וביטנים, אלא כך יש לחקור, אם נמלאו בשומרי אמונה ודם וליכס פורעי גדר ימין ושמאל ואמצע, וזה שאלה שגדרש לכבר יפה:

אמונם גם כזה יש ויש שלש כחות בישראל, ולפי ביאורנו בעניות דעתנו המה הם מכונים במקרא בשם מיימינים ומשמאלים כאשר יבואר:

ראשית דבר, יש לדעת דבמ"ע ואהבת את ה' אלהיך וגו' שאנו קוראים בכל יום, ככלל שני משמעות ושניהם מבוזרים. בשחקי הרמב"ם ז"ל, פי' אחד שימסור גופו ונפשו וכל רצונו לרצון ה', כמו מי שצוהב את בנו יחירו וזוה לפניו להפקיד כל אשר לו בשביל מיי יחירו כי זה כל האדם, כך מ"ע למסור עלמו על קדושה ה' במקום סכנה וכמס"כ הרמב"ם (בה' יסה"ח פ"ה ה"ו) ומינו שאפי' במקום סכנה אין עוברים על אחת מג' עבירות הללו שאמר ואהבת את ה' וגו' וזה הפי' אפשר ומחויב כל איש מישראל, כי זה כל האדם מישראל, פי' השני שיהא דבק במחשבתו ותשוקה להשיג רוח"ק בזמן שהי' אפשר או עכ"פ הערה נבונה למעלה למשכיל ובלשון לעז מכונה אהבה זו (ד"ח ליבע) וכ"כ (הרמב"ם שם פ"ב ה"א) האל הנכבד והטורח מלוה לאהבו וכו' שאמר ואהבת את ה' אלהיך וגו' והיך הוא הדרך לאהבתו כו', ועו"ה הגונה אחת בירו' נרכו"פ ה' הוזהר שאמר ר"ע בפי' מקרא זה רחמתיך בכל לבי רחמתיך בכל נפשי, ומשמעות רחמתי הוא מלבון הנוקרא רחמתי ה' חוק, וכתיב התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה דפירושו דביקות היעין באהבה עזה, וזה הפי' אינו אפשר לכל איש מישראל, וכמס"כ ג"כ הרמב"ם בזה"ל והיך הוא הדרך לאהבתו כו' ימפרש והולך ומיכן שלא כל אדם זוכה ומגיע לכך, והכי תניא בפרי ע"ז המקרא ואהבת וגו' והיו הדברים האלה אשר אנכי מלך וגו' וכי מה נמנן זל"ו, אלא היך אדם אהב להקב"ה והיו הדברים האלה וגו' שמתוך כך אחת מכיר את מי שאמר והיה העולם:

ורנה המשקיע דעתו תמיד באהבת ה' ודביקות, זהו באמת דרך החסידות שהיא א"א בכך אלא כמו שפורש עלמו מהליכות עולם, והוא המכונה מיימין, היינו שמתקרב עלמו לשכינה ביותר, ומי שעומד כזה הדרך הנבוא, א"א להתחבר הרבה עם אנשים אפי' ללמד תורה ודרכי המוסר דכל י"ו ושיג עם בני אדם מפסיקים הרעיון להדביקות שא"א אלא שהתבודדות, ורק משה רבינו היה במעלה זו גם בחוק דיבורו עם ישראל ותומי' אחר דיבורו עמהם השיב במעלה על פניו ועלה במחשבתו למקומו הראוי לו, משא"כ שארי נביאים ואנשי מעלה אפי' אברהם אבינו, כשעה שהורה לרבים דרך ה' ותורתו לא עמד במקומו ודביקותו כמו שהי' בשעה שהתבודד בפ"ע, וכבר האריך בזה רבינו הגאון חכם נוסף בהקדמתו דברים מאירים וראוים אליו וי"ע, אבל מ"מ אחר שחשקה נפשו להיות תמיד דבק בה' אי' מטנה בשם מיימין כאשר יבואר עוד: **ויי** שובר את ה' ושומר תורה בכל דקדוקיה, אבל אינו יודע טעם אהבה ודביקות, ואינו מתבודד כלל להשיג אהבה זו, וזה היה דרכי הפלוסופים הקדמונים אשר לא סרו מעולם מדרך ה' ותורתו הק' ח"ו וגם סרו לאחריס גדולה ה' ותורתו אך לא ידעו היך אהבים את ה' בדביקות, והמה מכונים משמאלים, היינו רחוקים מקרבת השכינה ורוה"ק ביותר:

ויי הולכים בדרך ממוצע היינו בשעת ק"ש ופלה מקרב דעתו לאהבת ה' ודביקות אבל שאר היום הליכות עולם לו, ויש גם כזה הדרך הממוצע בשם חסידים אבל באופן אחר מהמה שלמעלה אל חסידים כמנעשים, וגם כזה יש שני דרכים הנקראות חסידים, אחד חסידים נמששים, וכמבואר ביומא (דף פו') שעל אלס כתיב לא תתן חסידך לראות שמת, והשני שעושים המלות בדרך הפלגה ולמעלה מטבע אינשי כידוע בפרקי דחסידי במס' תענית ונמצא שלשה דרכי חסידות בישראל היינו המיימינים הדבקים באהבת ה', ושני אופני חסידות כמעשה, ושלשם מבואר במקרא אחד כפשיטת הדברים ופוסה חסד לאלפים לאוהביו ולשומרי מצותיו, ותניא במכילתא לאוהביו זה א"א וכי"כ ולשומרי מצותיו אלו הנביאים והקונים, ופי' אוהביו היינו כמו א"א שהיה משוקע הרבה בדביקות ואהבת ה',

ולשומרי מצותיו היינו נביאים שהיו מזכי רבים באמונה, והקונים שהיו וסירים במלות בהפלגה יתירה:

ורנה הנהגה חסידותו כמעשה המלות פשיטא שמוכרת להיות ת"ח ולומר ושונה איך להיות נזכר במלוה עפ"י דעת תורה ולא יאה כל לעשות זר מעשהו שלא עפ"י דעת תורה ח"ו והדי לוי ופנתם שניהם קמלו על הזנות ומסרו נפשם ע"ז, והנה פנתם עלה בשביל זה לגרם המעלות ולוי גער בו אביו וכי"כ הרבה והיא מטוס שגדרש לזה דיוק רב שקול הפעולה לפי הזמן והמקום וגם בכמה דברים נדרש לרעה כללי החורה שאינם מצוירים כ"כ, ע"כ א"א להיות חסיד כזה להפוך אלא אחר הגיון תורה, אכן אפילו דרך החסידות של אהבת ה' ודביקות, שגראו לפי הדמיון שא"ל לזה הגיון תורה אלא תמימות והתבודדות ומחשבתו לאהבת ה', אבל באמת אינו כן, אלא אפילו מי שמתקרב ודבק לאהבת את ה', הוא מוכרח עכ"פ להיות נזכר מאד שלא יפה אשורו מני דרך החורה, ולא הוא תשוקתו הקדושה ואהבה עזה כמות מתעבי מדרך השכל, ועו"ה זהירה תורה במלות לילית שמרומו בה אוח על הרי"ג מלות וזוהו הקב"ה לעשות חוטי לבן ותכלת לגני אופני הנהגת האדם מישראל, האחד מי שהולך בדרך הכבושה לרבים בהליכות עולם לו ועל איש כזה בא חוטי לבן מין כפך להזכירו על מעשה המליה, השני מי שמופרש לעבודת ה' ומתבודד ומשקיע דעתו לאהבת ה' ועל איש כזה בא חוטי תכלת שהוא זומה לכשא יכבוד ומדבק מחשבתו בה, ומ"מ הוא מזהר להפסיק דביקותו ולהזדקק למלוה שבאה בזמנה, ועל שני אופנים של היהדות כתיב שני מקראות של זכירת המלות היינו מקרא וליהיטם אוחו וזכרתם את כל מלות ה' ועשייתם אותם ולא חתרו וגו' בא אזהרה על המון עם ה' ההולכים באמצע או משמאלים, ומקרא למען תזכרו ועשייתם את כל מלותי והיייתם קדושים לאלהיכם, בא אזהרה לחסידים בקדושה ואהבת ה' המה המיימינים שגם המה יהיו נזהרים כמעשה המלות לפי דעת תורה, או והיייתם קדושים לאלהיכם, שהיו מרגוים לה' להבטיע עליו שפע קדושה ורוה"ק ובכל אופני חסידות שנינו באבות (פרק ב' מ"ה) ולא עם הארץ חסיד:

ועתה הגני מפרש דבר ישעיה הנביא (בס' ל') ונתן לבס ה' לחס לר ומיס לתן ולא יכנף עוד מוריד והיו עיניך רואות את מוריד ואזניך תשמענה דבר מאחרירך לאמר זה הדרך לטו בו כי יחזינו וכי תשמאלו, הסוגה כזה שבימיו היו אותם השלטה כחות בישראל, היינו כת המתנגדת בקדושה ודביקות והמה מרכבה לשכינה, וגדולי אותה הכת היו נכנפים ונשמרים בחסידים שלא יהיו אנשים מפריעים אותם מזדבקותם בה', והמה המיימינים והיה כת המתנגדים בחכמת הטבע ורחוקים ממחשבה רוחנית וגדולה אינם נכנפים כלל, אבל התלמידים אינם מתחזקים לראות פני רבם שהרי יכולים לעמוד ע"ד רבם ע"י כתב יומר מאשר ישמעו מפייהם, משא"כ למוד תורה ה' זהו סגולתה שיראו התלמידים את פני הרב, ומש"ה הסיר משה רבינו את המסוה מעל פניו כשעה שקבר עם ישראל דברי תורה, כדי שיראו את פניו, וזהו דבר הנביא בזמנו שהיה למוד החורה נתון בשביל מלחמת סגחריב וכדאיתא בפרק חלק עה"פ וחבל עול מפני שמן, וחבל עול סגחריב מפני שמנו של יחיקוהו המלך שנתן חרב בבהמ"ד ואמר מי שיאטו עופק בחורה ידק בחרב, וע"ז אמר הנביא ונתן לבס ה' לחס לר ומיס לתן, היינו דרכה של תורה פת במלת ומיס במשורה, ולא יכנף עוד מוריד היינו שלא יאה כדרך כת הראשונה להכנף בחסידים והיו עיניך רואות את מוריד, שלא יהיה כדרך השמיה שלא היו התלמידים נדרשים לראות פני רבם ואזניך תשמענה דבר מאחרירך לאמר זה הדרך לטו בו, שחשבלו וכתבו כי אך זה הדרך של שקודת החורה לגוי ומלתי בשם מלחמה על ישראל, ואך הוא הדרך לקיום האוהה, כי תחמינו, בין הכת המיימינים, וכי תשמאלו, בין הכת המשמאלים הכל יבינו כי אך עמלה של תורה הוא הפיקד לשמירת היהודים, והדי ביארנו מהו ימין ושמאל במהלך אמונתנו:

וכמוציא דברינו, שאך כל שהולך בדרך הממוצע בעבודת ה' מכונה בשם ציטני דש מן הממונעים ראים להקרא בשם חסידים אלא שאינם חסידים משוקעים בהתבודדות באהבה ודביקות, אלא חסידים כמעשיהם כמו שביארנו לפי עפ"י רבותינו בעלי

בעלי התלמוד ותנא דמילתא בפרוש יגקרא בעשרת הדברות, וכוונה בס' דברים ס"פ ואחמקן שומר הברית והחסד לאהביו ולשמרו מלחמו לאלף דור, ובימי נקרא מי שאינו פורק עול וגם אינו עוהר כ"כ, והדבר מוכן דבגדר ביטוי במלואים הרבה אופנים בין דרך לרשע:

הארכנו והארכנו הדבר, וקיינו שלא יהא למשא לא על מעריכי העלים ולא כל בעלי נפש מחויקי הדת, כי אך זה מערת עלה זה לתרופה, ומעשה נבוא ליתר החקירה של מעריך העלה, וה' יהי עמו:

ה המעריך כותב מה שעיניו רואות באשר הוא שם, כי לא כדוריות הקודמים הדור החי עמו. בדורות הקודמים לא היו הביטויים בסכנה כ"כ שיפדוק עול תורה ומצוות כמו האלגים הזרים ופירקי עול שמאייים בכל דור, ולא כן העם החיה, האדם מישראל אבר מראש אין בדעתו ורעו לטור מאחרי תורת ה' ולא למוט מימינו, מ"מ אם לא יטה ה' לנגדו תמיד להזהר שלא ימוטו רגליו מני אורח חיים, הרי הוא בחוקת סכנה ומבלי משיס יאבד נאמו וחולתו מה' ותורתו הק', ואין להכחיש מה שהחוש רואה, אלא שגדרש לחקירה מדוע קראנו כל אלה:

ומראש יט לרשע שלא כדברי המעריך אשר מאו היתה יהודה לקראו ישראל לגוי לא היה דור פרוק כעת הזה ח"ו, לא כן האמת, כי גם בעת צואת לאה"ק והרבה דורות אחרי כן אחרי שהיה ירא דע"ג שולג וצוער כחגור וכדאיחא (בספדהרין דף קב:) ממילא לא היה איש בטוח בעלמו שלא יגיע לירי ע"ז אם לא שהתנהג בדרך חסידות להטות מחשבותיו תמיד שיחא נוכח ה' דרכו. ודבר זה לזכות מדברי יהושע לישראל (בס' יהושע נד,) אחרי אשר הניע לפניהם עבודת ה' ועבודת אלהי האמורי וגם הזהיר את העם ואמר לא תוכלו לעבוד את ה' כי אלהים קדושים הוא וגו' והמה ענו כשורה לא כי את ה' נעבוד, והוסיף יהושע לאמר עדים אתם בכס כי אתם בחרתם לכם את ה' לעטוד אותו ויאמרו עדים אתם בלבבכם אל ה' אלהי ישראל ויאמרו העם אל יהושע את זהו ואלהינו נעבוד ונקולו נשמע, ולא נחבאר מה זה הוסיף יהושע בהחזונה לזהיר ומה ענו אותו העם, אלא הענין שידע יהושע ירא דע"ג ימלוט באה"ק וכדאיחא במדרש שה"ש עה"פ רחלתי את רגלי איכבה אנטפס, שאמרו ישראל בדורו של עורא שאינם רואים לשוב לאה"ק משום הרחלתי את רגלי מילרא דע"ג איכבה אנטפס, שאזרו מקום משאינו לע"ג, ע"כ הזהיר יהושע אותם שלא תהיו צמוחים על רעונכם היום לעבוד את ה', ע"כ אם באמת אתם מקבלים על כס שלא לעבוד ע"ג, בע"כ תסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם, היינו אפי' מה שהכנענים עובדים ע"ג בקרבכם, הסירו בע"כ, כדי שלא תהיו נמשכים אחריהם, וגם העו את לבבכם אל ה', פי' שלא תסמכו אשר גם מבלי משיס לב אל ה' לא תגיעו לירי ע"ג, אלא תעו את לבבכם אל ה', לנקות את ה' נגד תגיעו תמיד, זאת היה אזהרת יהושע אשר ידע בנבואה ירא דע"ג באה"ק, אבל ישראל לא ידע עם ה' לא החזיקו באזהרת יהושע, ויעלו גם כפפס הזה את ה' אלהינו נעבוד ונקולו נשמע, פי' אין לנו לירא כ"כ, אלא גם בלי העית הלב תמיד שהוא דרך חסידות, לא נעבוד ע"ג אלא את ה' אלהינו, והנה מה עלה בדורות הללו עברו על אזהרת יהושע ונכשלו כמה דורות עד שבא שמואל הגביא וחזר להזהיר ע"ג כמובאר (בס' שמואל א' ז'), ויאמר שמואל אל כל בית ישראל אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה' הסירו את אלהי הנכר וגו' והביטו ללבבכם אל ה' ועבדוהו לבדו וכתיב שם דלז עשו כן ויסירו כ"י את הכעלים ואת העשפחות ויעבדו את ה' לבדו, ותשמעו לבדו, לא את עלמו וביחו כי אתם את ה' והיינו אזהרת והביטו ללבבכם וגו', שהוא מדה גבוהה לתפלה מטבע האנושיות והוא דרך החסידות ומש"ה נחקים ביום הרבה דורות עד שהגיעו למלכי ישראל והיהוה הפותחים ומחייאים ועוד סיבה אשר יבואר לפנינו וחזרו לירא דע"ג עד שגלו, ובציורט על התורה הנקרא העמק דבר בלחט עמם התורה הזוהרה ע"ג פי' משה רבינו ומסרו בס"פ נבכים ראה נתתי לפניך היום וגו' ואין כאן מקום להאריך ולבאר יותר, אבל כ"י היה בדור שהיה ירא דע"ג בוער צישראל, ולא היה

כעת האדם לעמוד בצפיון אם לא בדרך החסידות משא"כ מאו שהתפללו אנשי כה"ג על ירא דע"ג כדאיחא ביומא (דף סט:), שוב אע"ג שהי' בכל דור הרבה פורטי דרך התורה מ"מ לא הי' אלא בהתגברות התאוה או שארי מדות רעות ומי שאין בו כצע אוחס המדות לא היה נמשך אחרי בעלי עבירה הללו, ולא היו הביטויים מבייני עמל ויכשלו ברשע בעלי עבירה, אבל בדור החי שרבו הפיקרים ושבושי רעות באמונת הפל' יד' וכדומה, וכבר אמרו חז"ל (במ' ע' דף כז:) לא ישא ויהן אדם עם המינין כו' ומפרש במ' מי' דמשקל דחיי לממשך צחרייכו, מש"ה מי שאינו משיס אל לב' להזהר הרבה הרי הוא בחוקת סכנה שיהיה נגרר גם הוא במ' ח"ה זמן:

והנה המעריך הורו והגו עלה להיות נשמר מזור זה להפחד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט, במחולא מן המעריך עלה זו קשה בחכמות לגוף האומה וקיומה, הן בצעה שהיינו באה"ק וברשותנו כמעט בבית שני נפתח ארץ וחבר הבית וגלה ישראל בכעת מחלוקת הפרשים עם הפדוקים וגם הבב מהמות שנאח חגס הרבה ע"ד מה שאינו מן הדין הייט בצעה שראה פרוס שאחד מיכל באיזה דבר אע"ג שלא היה לדוקי כלל אלא עבה עבירה, מ"מ מחמת ש"ח היה שופטו ללדוקי שמורידן אותו, ומה נהרבה ע"ד בהיתר ולגס מלוה בטעות וכבר רמו ע"ג פהורה (ס' במדבר ה' לו מקרא ל"ד) כמבואר בהע"ד והר"ד, וכ"ז אינו רחוק מן הדעת להגיע ח"ו בעת כזאת ג"כ אשר עפ"י ראות עיני ח' ממחויקי הדת דימה שפלוני אינו מתנהג עפ"י דרכו בעבודת ה' וישפטו למינות ויתרחק ממנו והיו רודפים זא"ז בהיתר בדמיון כיב ח"ו, ופחת כל עם ה' חלילה זהו אפילו אם היינו בארצנו וברשותנו: **ומב' ש"ב** בשעה שאנו נבטחים בגולה ובה פורה ישראל בין אה"ע, ואלו נמשלים בגולה כעשר הארץ וכו' שאמר הקב"ה ליעקב אבינו והיה זרעך כעפר הארץ ואה"ע נמשלו למים רבים שוטפים כדכתיב בס' יעציה הוי המון עמים רבים כהמות ימים והמיון ואין תקנה לגוש עפר בשקף מים רבים אם לא שפעפה מן העפר אבן מולק או אפי' נהר שוטף עליו אינו ימגלגלו אלא ממקום למקום אבל אינו מאבדו לגמרי כך ישראל בעמים אין להם תקנה אלא להיות אבן ישראל, היינו שהיו מחזירים באנודה אחת או אין אומה ולשון יכולים לאבדם, והר"ד נאמר להפחד קוש מרעיה ויבאו אה"ע ונשפטו מעט מעט ח"ו:

שני' ה הלא אפי' עם אה"ע שרלון ה' שניהם נפרדים מהם ולהיות בדר כדכתיב ה' בדר ינחנו, וכלעם אחר הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב, וביאורו בצעה שהוא לבדד ואינו מתערב עמהם ישכון במנוחה, ובגוים, בצעה שהוא מתערב עם הגוים פו"ג לא יתחשב אינו נחשב לגוי בפ"ע, וישכון ישראל בטוח בדר עין יעקב, פירושו דעין יעקב היינו תשוקתו ושימת עיניו היה שישכון ישראל בטוח עם אה"ע היינו שלא יתמרו עמהם וגם להיות בדר היינו להפחד מחלוה"ע בלי הפערבות, וכ"ז לא הועיל לנו להפחד כה ע"ג דאיחא (בספדהרין דף קד) איכה ישבה בדר אחר רבה חר"י אני אחריי וישכון ישראל בטוח בדר עכשיו איכה ישבה בדר, שאה"ע מתרחקים ממנו, ובפסחים (דף קח) איחא מ"ד בור עמים קרבות יחפטון מי גרם לישראל שיפסדו כ"כ בעמים קרבות יחפטון, עבור מה שחפטים להתקרב עם העו"ג ביותר ומראש הזהיר הקב"ה את א"א כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ואין זה דבר נבואי לבד אלא לזוי ואזהרה שיהי' כן ומשום זה כתיב ביעקב אבינו ויגר שם, ודרשו חז"ל מלמד שלא ירד להשתקף אלא לגור שם כמו שאמרו לגור בארץ באנו, ואין הפי' שלא ירד להשתקף כל ימי חייו אלא לגור איזה שנים עד כלות הרעב בארץ, דודאי אאל"כ שהי' יעקב כבר שמע מפי ה' כי לגו גדול אשימך שם, וידע בזה כי הרבה שנים יהיו שמה וכי זה הוא דבר ה' לא"א כי יגר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה אלא משמעות שלא ירד להשתקף היינו להיות כחוצה הארץ כמו שהי' לרלון לפרעה אשר הוקיר את יעקב וחרטו אבל יעקב אחר שאינו חפץ בזה אלא לגור בארץ באנו, להיות גרים בארץ לא לו, והיינו משום דקמך דבר ה' לאברהם כי גר יהיה זרעך וגו', ודבר ה' יסם לשלם, ע"כ כל מה שאמנת משתוללים צננות להשתנות ולהתאחד עמהם

12

ספונים בפ"ע אלא עתה עברו חת ה' ואת עמו ישראל יחד, היינו
במה שילמדו תורה ברבים ופ"י דבר המלך קמו או המרש והמסגור
אלף כולם עושי מלחמה ומגיל בספרי פ' האזינו שהיו עושים מלחמה
של תורה ואתריהם ברא אנשי כנה"ג והזכירו עוד והעמידו תלמידים
הרבה ובה נקיימה תורה ויהדות בישראל:

כך עלינו לעשות להחיות הדת להרבות תורה בנתי מדרשים
ולעשות כל חבולות שאפשר שיטעסקו בעזרת ברבים ולא
לדקוק אם חבירו לומד לשמה או שלא לשמה וכדאיתא (בברכות דף
כת) בעובדא דר"ג ורשב"ע דמסקי דלא כר"ג שאמר כל תלמיד
שחין טובו כבדו לא יכנס לביתו, ואיתא שם דר"ג גם כן מלשא
דעמיה דלמא ח"ו מנפתי תורה מישראל ומסיק דאע"ג דחיי בחלמא
דחיי חזבי חיוורי דמליין קיטמא הוא ליתובי דפתי' הוא דחיי ליי',
ובחמא אין לנו לתשוב ולחשוד דלמא לומד שלא לשמה, סתם מי
שלומד תורה אפילו שלא בלחבה ובדביקות ח"מ לומד כדי לקיים
מצות ח"ת וירא משובש ביטול ח"ת דחמיר טובא, וזרי הוא ככל
המנות דאם מניח תפלין וכדומה אם עושה בלחבה ודביקות אשירי,
אבל לא כל אדם זוכה לכך ומ"מ עושה המצוה משום דכך הוא המצוה
וכל לומד ברבים עדיף משבוא לומד בחדרו בפ"ע כדמנן בלבות
פ"ג עשרה שישבין ועוסקין בתורה שכינה שרייה ביניהם כו' ומתן
אפילו חמשה כו' ומנין אפילו אחד כו' אבל כל מה שמזכיר פשוט
דמעלי ספי, ואפילו בדרך איתא בחמשה (דף י) שני ח"ת שהולכין
בדרך ואין ביניהם ד"ת ראוין להשרף:

אמנם כן אפי' אם הוא בלחמה לומד כדי להתייר, אין בזה
עבירה ח"ו אלא דאין מקבל שכר רוחני, וכמ"ש בפירש"י
ברכות (דף יו) דאם לומד לקיים המצוה כדי שיכבדוהו מקרי כי גדול
עד שמים חסדך וה"ל ככל המצוה אפי' יש בזה מעשה שלא לשמה
מכ"מ אין בזה עונש ח"ו וכדאיתא בעיר (ר"ג) באוכל פסח לשום
אכילה גסה נהי דלא עביד מצוה מן המוכרח פסח מיהא קעביד,
וביחא (ד"ע) איתא שהיה מנהג בירושלים ביום הכפרים היה כל אחד
מביא ס"ת מביטו וקורא בו כדי להראות תורתו לרבים ופרש"י
להראות נוי של ס"ת ותפארת בעליה שפירא להפגנות במצוה, וה"ל
תלמוד תורה אע"ג שלומד כדי להפגנות נהי דלא עביד תורה מן
המוכרח מ"מ מצוה ח"ת הוא מקיים ולא עוד אלא ח"ת שלא לשמה
ומילי דחסידות לשמה עדיף ח"ת ממילי דחסידותא וכדמוכח בערכין
(דף יו) בני מיני' ר"י בר"ש חוכמה לשמה ועגוה שלא לשמה
הי מנייהו עדיפא ח"ל ולא מודית דענוה לשמה עדיפא מתוכחה
לשמה דאמר מר עטוה גדולה מכולם שלא לשמה נמי עדיפא דארי'
א"ר לעולם ישבוק אדם בתורה ומנות אפילו שלא לשמה כו', ומה
יש ללמוד דתורה שלא לשמה עדיפא ממילי דחסידותא דלי לא מודית
דתורה לשמה עדיפא ממילי דחסידותא ה"ל תורה שלא לשמה עדיפא
והיינו דאיתא בירושלמי ר"ה פ"ג ופתיחתא רבחא דאיכה ע"פ בהשע
(ח') ונח ישראל טוב איבי ירדפו, אין טוב אלא תורה, ובארנו דהמשך
הכתוב שם לי יסקו אליה ידענוך ישראל ונח ישראל טוב איבי ירדפו
פ' בשעה שנקבלי' לתפלה יסקו לי אליה ידענוך ישראל אהבנו
אתך ומדוע אהב עומד מרחוק מישועתנו, פ"י אמר הגבית ונח
ישראל טוב היינו תורה אינו מופיל דייפתס וזהבסם, אלא איבי
ירדפו, כי רק זכות התורה ושמלה מופיל להבין מכל איבי ומתנקס.
וברבה שם איתא רב הונא ור"י בשם ר.וב. כתיב אחרי עזבו אהב
תורתו לא שמרו הלואי אחרי עזבו ותורתו שמרו מתוך שהיו מחפשיין
בה מחויירן למוטב וידוע המאמר בכ"מ לפולם ישבוק אדם בתורה
וזמנות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ורגיל
העולם לפרש שבסוף לומד לשמה ולפי זה הפירוש אם כל לומד
יהי' שלא לשמה אינו עולה לרגיל, אבל כשהדרין (דף קה) למדו
ביאר אחד דהכי איתא שם ח"ד לעולם ישבוק אדם בתורה ובמנות
אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה שבשכר ארבעים
תהים קרנטי שהקריב בלק וזה וילא ממנו דוח הרי למדש פ'
בא לשמה שהוא זוכה שלא ממנו דור שיטעה לשמה:

כב"ז למדנו לפנינו מחזיקי הדת שעלינו להתחזק לעסוק בתורה
ויתעסקו בזה הרצ ורשאי הקבלה שיחיו המלמדים גדולי
תורה, וגם אם יגשרו עפ"י המלכות ללמוד למדוי חול גם כן,
היא

מה עשה הקב"ה, חסד לב אה"ע להרחיק ולעשות אוחס כדו,
והיינו שאנו אומרים בצורה אחר שאנו אומרים זה המקרא ויאמר
לאנשים ידוע מדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וגו' והיא עמדה
לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו אלא שכל דור
ודור עומדים עלינו לכלותנו והקב"ה מנילו מידם, וא"ל לפרש
והיא היינו הבטחה שהיה ואמרי כן ילאו ברכוש גדול וגו' שהיה זה
לא ה' אלא במלרים וא"כ אין בזה שום רחם על כל דור אלא ה"פ,
והיא היינו דבר ה' כי גר יהיה זרעך היא עמדה לאבותינו ולנו
שכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו, והוא משום שאין רגלים
להקיס דבר ה' כי גר יהיה זרעך כדי להיות נוי מניין בפ"ע, ואנו
משחללים להפיקר ולהתאחד עמהם ע"כ עומדים עלינו לכלותנו
אלא שהקב"ה מנילו מידם, וע"ז אנו אומרים לא ולמד מה בקש
לכן הארמי וכו' שלא יבא מתחכם ויאמר להיפך אלא אם היינו
מעורבים לגמרי עם הגויים לא היינו שגויים להם ולא בקשו לכלותנו
ע"ז אנו אומרים לא ולמד מלבן הארמי שהרי אנו היינו מקורבים
עמו הרבה שהרי כולנו בניו, ובכ"ז בקש לעקור את הכל, משמעות
הכל אינו מתפרש על יעקב לבדו דא"כ היה לנו לומר בקש להרוג
את אבינו, אלא משמעות את הכל כל היהדות, וזה אנו למדים
מכתוב ארמי אובד אבי בהוה אלא הכונה שלא רק באתה שעה
שנע עמדה בגנבה בקש להרוג אלא גם אחר שנוכח על ידך ואין
לו עליו מחשבה מ"מ אילו היה בידו להרוג היה הורגו, ובחמא מבוחר
הכי בלשון לכן שאמר ליעקב יש לאל ידי לעשות עמכם רע ולאלי
הביכם וגו' ולכאורה אינו מובן למה דבר בלשון רבים הלא עם
יעקב לבדו דבר עד כה וכי אפשר שרלה להרוג גם בטחיו וצנייהם,
אילו שכאן דבר עם ההולכים אחר יעקב היינו שנתגיירו והלכו עם
יעקב כמו שכ זב בין אחי ובין אחיך, ולכולם היה ברטוט להרוג
אע"ג שאין לו עליהם מאומה אבל בקש לעקור את היהדות, ואע"ג
שלא התרחיקו משולם מלבן ורעו אלא מ"מ בקש לעקור את היהדות,
וכ"ז היה בשביל שהיו קרובים ומעורבים עם לבן ולא היו כגרים
בעירם, ומה יש ללמוד דכל מה שהיינו מתקריבים עם העו"ג,
יותר היו מרחקים אותנו ומתקשים לאבדנו ואחר כ"ז היה קשה עלינו
להתרחק מהעו"ג משום שהוא נגד טבע בני אדם להתחבר עם
רעים בין טובים בין רעים ואיך אמרנו לבנינו להיות נפרדים איש
מאת רעהו בכל הליכות עולם לנו:

א"ל אם באתו לחק את הדת בקרבנו ושלח ידך בלבנו ובלב
בנינו עלינו להתבונן מדורות הראשונים כדכתיב מוקנים
אחזקו, והנה בשעה שראת יחזקיהו המלך הדיק שנתרפפו עמדי
ויסודי הדת בימי אח, מה עשה נען חרב בביהמ"ד ואמר כל מי
שאינו עוסק בתורה ידק חרב, ואע"ג דא"כ יהיה הלמוד שלא
לשמה ממש, היינו שלא לשם מצוה ח"ת ומכ"כ שלא בלחבה ה'
אלא כדי שלא יחרו, מ"מ זה הפרט החזיק את הדת ע"פ היותר
טוב ומופיל כידוע:

ויאשדו המלך החסיד כשראה את החרבן ישראל יגלה מעל
ארמנו והיה מקום לחוש שהאבד תורה ויהדות ח"ו
מישראל מה עשה כתיב (בדה"ב) ויאמר יאשיהו לגוים המבינים
לכל ישראל חנו את ארון הקודש בביא אשר בנה שלמה מלך ישראל
אין לכם משא בכתף עמה עבדו את ה' אלהיכם ואת עמו ישראל.
והנה אמרו חז"ל (במ' יומא דף נב:) חנו את ארון הקודש וגו'
היינו שגנו את הארון, אבל לא נחבא' מה אומרו עמה עבדו את
ה' אלהיכם ואת עמו ישראל, כמה הניע היום לעבוד באופן אחר
ממה שהיה עד כה, וגם קשה להבין דברו אין לכם משא בכתף
וכו' וכי עד כה היו נושאים את הארון, וכבר עמדו בזה בירושלמי
שקלים וחז"מ, אבל הענין בשביל שהיו עד כה הכהנים גדולים
משקיעים בהפחדות ואהבה ודביקות לה', וכך היו הלויים קודשי
עליון, וא"כ לא היו יטלין להרביץ תורה ברבים ולהרבות תלמידים
שמפריעים הדביקות כמ"כ לעיל, והיה מטובה עבודה קדשה זו
בשם מרכנה לשכינה ובלשון המקרא נקרא בשם משא בכתף מקום
משכן העדת ונחש שבארנו בהע"ד לשון המקרא כי עבודה הקדש
פליטה בכתף יסוף, ועמה החסיד המלך החסיד, שאין לכם משא
בכתף כלומר אין לכם להתבודד ולהיות שקועים בלחבה ה' ולהיות

סימן מה

לכבוד הרב וכו' מ"ה פשה ווייסקאפא רב רח"ק ש"ס בקהל פורטוגזין ולכבוד הרב וכו' מ"ה יהודה לובקעצקי רב לדעת רח"ק בק"ק פאריש .

מכתב מעב"ה כ"ו הגיעני ודלתי מרחוק לדעת חות דעתי הקלה, הנני להשיב בעזר ית' בדבר חברה ק" שקט משל עמאם בית לביהמ"ד לתורה ותפלה זה כמה שנים, ובאשר כי הממשלה דגש לא קימה את הקניה של הבית על שמש, והיו בזה הרבה מכשולים, וגם כי חפצים להתאחד עם החברה השניה אשר ליראים וחבור לנדיקים הגאה להם ובאהל לעולם, כי ימצא ידם לעשות ביהמ"ד גדול מכיל שתי החברות יחדו, עוד הזמין ה' לפניהם ענין נחון, באשר עד כה היה המקוה בפיר ה' שמה בק' קושם נעשית ע"י הכשר הסקה, והיו בזה כמה מכשולים, עתה הסכימו הקהל עדת הזרפתים להרשות ליראים יג'ו ליסוד מקוה ביתרון הכשר דעת תורה, ויש בידם לעשות המקוה ע"י ליטרות ממעין הנובע ממון לעיר, אך ח"א להיות כן אם לא שמכרו להקהל את המקום הקבוי להם ממכר לביהמ"ד, ע"כ הגיע למעב"ה נ"י האלהה אם יש כח ורשות למכור ביהמ"ד של כרך ולעשות ממנו מרחק ובית הטבילה, והנה מעב"ה נ"י להפירא, ראו ראשית דבר לסמוך בשעת הדחק ולורך מלה רבה, ע"ד הגהת אשר"י ופי' השני בחומ' והוא דעת ראב"ה שהוצא ביתא יוסף דחילק מה שביהמ"ד של כרך אינו נמכר הוא משום שרבים מתגרבים להבנין, וסמאל אחד בסוף העולם נדב ע"י, ואין בידם למכור בלא דעתו, וכפשוט הירושלמי במקומו שמאל אחד מסוף העולם קבוי בזה דממשעו נתן בזה משלו, והכי מסיק הירושלמי אלכסנדרים פשו אותה משל עמאן, אלמא דאי בוים מש"ע רשאים למכור כמו של כפר, והוא דליחא בש"ס דילן בביהמ"ד של טרפיים ההוא כי כנישתא זוטא הוי ולינה עבודה דמשמע דוקא משום דזוטא היא דלפאר למכור, כבר כתב בחי' הרשב"א לה השיתה דה"פ דבשביל שהוא זוטא במקום שיש בכ"כ גדולים מוכיח ע"י דלינה עבודה, דרבים דאחו לכרך לבי כנישתא רבדבי יב"י. הא מיהא אם ברור ולינה עבודה משלהם אפילו ביהמ"ד גדול שרי ואפשר למכור, והו ראשית טעם ההוראה, אך חזרו וראו כי לא נכון לעשות הוראה נגד ה"פ דכפי' פסק דלא כשיטה זו אלא אפילו בנו משל עמאן אין ראוי למכור [והא דליחא בגמ' ולינה עבודה כתב רבינו הגר"א שהוא ל"ד אלא הפי' עשו לזורך עמאם, ולע"ד דודאי יש חילוק בין כפר לביהמ"ד זוטא שנכרך, דכפר שאין רבים נוטעים לשם אפילו אירע שבשפת הבנין היה שם עובר אורח נותן להבנין, מ"כ"א רק אדעתא דידהו יב"י, כמש"כ הנ"י דב"ה ראב"ה מש"כ"א כי כנישתא זוטא שנכרך נהי דאי בנו משל עמאן ראוי למכור דלא בנו בשביל רבים וכל באי עולם, מ"כ"א אי יב"י עובר אורח לבנין, יכול להיות שדעתו להתפלל שם בשעה שיהיה בכרך מש"ה בפניו דוקא מרחייהו כי כנישתא זוטא ולינה עבודה], ובאמת כך ראוי לבר הוראה שלא ללאת מפסקי בעלי הש"ע בשום אופן, וכמו שהארך בזה רבינו הגאון בעתים, בקולור ח"כ פ"ס קכ"ג קכ"ד יע"ט, והנה מעב"ה חזר למלא פתח להפירא גם לדעת ה"פ, עפ"י מש"כ ה"פ סק"ו דאם עשוי למעט שם יכולין למכור, והנה לא חידש הע"י בזה מחומה, אבל כבר פי' הר"ש ברא דביהמ"ד של טרפיים שלא היו נכנסין אלא בעלי אומנות, ומש"כ בה"ג של סרלאים בפיראם מי שבא לכרך והוא ר"י נכנס לו להתפלל, וע"י נעשה בביהמ"ד של כרך. עוד כתבו להחיר עפ"י מש"כ ה"פ סק"ו פ"ס קכ"ג קכ"ד יע"ט מ"ב דהאידנא ז"ה יכולין למכור אפילו בכרבים וכו' ה"י בשם מרדכי יסן דוקא בכמהרה משלהם, והאישו מע"כ בה"ל דע"ה בזה"י יש להם דין יחיד בחר כעו רב לשו בחזו, והנה אמת ש"כ"א ב"ה מ"ב אלא פי' מעמיה דבה"י בלש"ת הללו שמנהג הקהלות להגמיר פליטת פרנסים וטובים בידם מקל ורשעה על כל אבני הקהלה לעשות כדמאם בכל פסקי הקהלה משכחו אין חילוק בין כשרים לכרבים פי' אפילו בפיראם הפיר שומין בידם אין

יבא בהשגחה מהרב וראשי ישראל שהיא המורה י"א, וזה אי אפשר אם יהי' כל אחד דואג לבניו, ואין בידו לבדור איה מורה הנון ומחויק הדם, ע"כ הוא מבדית את בני מלמודי חול בע"כ זה גורם שהבן נופט בהוריו והולך בדרך עקלקלות כדי להשיג למודי חול, אבל אם יהי' הדבר מוטל על הציבור וראשי הקהל לא יהיו מבדחים את בנייהם לגמרי מלמודי חול, אבל יהא ההשגחה עפ"י המורה אשר יצארו שלא יסורו מדרך התורה וגם יהיו מפנים שעות מרווחים לעסק התורה וזה וזה יתקיים בידם האף שאין לקוות שילאו מלימודם בשעות כאלה להוראה, באשר זה דרכה של תורה שאין עמלה ותכליתה מחייבים אלא בימי שמענה כל ראשו בה, וכפש עמל בה עמלה לו לסייעו לזכות בה, וא"א להיות גדול בתורה כשעה שבוטח בדברים אחרים. וכל גדולי תורה שהמה גם חכמים בלימודי חול, אינו אלא שנתעסקו בלימודי חול קודם שקשעו ראשם בתורה או אחרי שכבר נתגדלו בתורה אבל ח"א להגיע להכלית הלמוד, מ"מ אפילו לא יגיעו לתכלית ההוראה הוא יקר מאוד עסק התורה בזה שעות ומציא לירי יראת ה'.

ועסק התורה בקבון בעלי בתים יהא גורם למעט מחלוקת בישראל ולהרבות מחויקי הדת דבלא ספק יש הרבה שלא הגיעו לכעוט בתלמוד ורבותינו הראשונים והמבואר בשו"ע, אלא שמ"מ הוא מרחק מלמוד התורה, ע"פ שמוקל בתומרות ומנהגים ואזהרות שהוא ע"פ כפרי מוסר, אבל אם יתעסקו בתורה, ישיבילו גם המה שאין לחשוב את אנשים כאלה למין ואפיקורוס מ"י, והיו באגדה אחת להתיישב אין להחויק הדת ולהתגבר על הכופרים בתלמוד, וכל מה שהתורה גדולה ורבה מתחזקת ביותר ומולאים שנות ויהיו נדברים איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע וישור להם לשמור את צניהם ממינות לגמרי:

עוד יהי עסק התורה צרכים לתועלת לנו מחויקי הדת בעמאנו שנדע להתנהג דוקא עפ"י דעת חז"ל היינו התלמוד והשו"ע ולא ישנו עפ"י אלה ארס גדול וקודם שמדמה כי כן ראוי יותר להיות עבודת ה', וכבר היה כן בבית ראשון שהיו מחויקי הדת היינו שאינם עובדים ע"י, מקריבים בזמות חון לשמים אע"ג שהוא באיסור כרת, מ"מ עשו עפ"י דברי כהני בזמות שהיו אנשים גדולים ואמרו כי בזה האופן יהא נוח להשיג אהבה ודיקות להקב"ה ולא נהיה נזרך לבא דוקא לירושלים להקריב, ומשום שחבדו עבירה זו למזה לא היו מלכי יהודה הנדיקים כמו אסא ויהושפט יכולים להטבירם מזה החטא כדכתיב עוד העם מובחים ומקטרים בזמות וכ"כ היו מחויקים למזה עד שכאשר בא יחזקיהו המלך ובטל הזמות אחר רבשקה וכי סאמרו אל ה' אלהינו בטחנו הלא הוא יחזקיהו אשר הפיר את בזמותיו ואת מובחמותיו ויאמר ליהודה לפני המזבח אחד שתמחו ועליו תקטירו, הרי משך רבשקה לעון גדול ליחזקיהו, והיינו משום שהיה טופר ובקטנותו שמת מצית אביו שהוא פון למנוע את העם מדיקות ואהבה ה', ובאמת ה' בזה איסור כרת, ואם נחקר בזה כה התגבר יחזקיהו על דעת העם יותר מאסא שלא לשמה אלא מפני פחד החרב, מ"מ הועיל בזה למנוע מן העון ולעשות כדעת תורה, ולא כדעת אנושי, ובה יש ברורות הללו הרבה מחויקי הדת יראי ה' מתנהגים בדעת עמאם להשיג אהבה ה' אע"ג שאיני לפי דעת התלמוד וכו' והאומרים על מאמר חז"ל (בסנהדרין דף קו): רחמנא לבא בעי וביאים מתמת זה להרבה עבירות והכל לש"ס כדי להשיג אהבה ה' השגורה בפניהם אבל אם יצילו למוד התורה ע"מ לעשות כפי התורה או יהיו נשמרים הדעות שוות ושייהו תורת כל אחד בידו ח"ו אלא הכל יהיה ע"ד התלמוד:

הב"ר אם באמת ובתמים אנו צריים להחויק הדת אין עליה כי אם לפסוק בלימוד תורה, בלי שום נפקא מינה אם הוא לשמה או שלא לשמה וזה אינו אלא מוסר ללב וידוע להקב"ה אך להכלית את הלמוד, אבל לנו אין לדעת ולחשוב בזה מלחמה, ובה האמת ידעו למוד התורה כהנה וכהנה, וגם המתחזקים יבדו כי קיום התלמוד הוא לנו לחמה:

נשתל' צבי יהודה ברלין .

פתיחה לספר שמות

זה הספר נקרא בפי בעלי המדרש ספר שמות . כדאיתא בב"ר פ"ג ויהי אור נגד ס' שמות כו' . וכן בחרכת מקומות . זהרמב"ן סוף הספר קראו ספר הגאולה . זולת רבינו בה"ג בסוף ספרו הקדוש יקראו ספר שני דקחשיב חמשה חומשי תורה . ספר בראשית . וחומש שני . וספר כהנים . וחומש הפקודים . ומשנה תורה . ושותא דמין זצ"ל ניתן ללמדנו בינה . שלא כתנם שינה השם כזה . הספר . והיה לרבינו לקרוא כולם במספר חומש שני ושלישי וכו' . או חומש שמות . או על הענין המסוים שבו כמו יציאת מצרים או מתן תורה . כמו שקורא ספר במדבר . ספר הפקודים וכמש"כ במקומו הטעם . אלא בא ללמדנו דזה הספר ביחוד הוא שני לספר ראשית הבריאה כי הוא חלק שני מזה הספר . היינו בו נגמר סדר הבריאה . וכמאמר ז"ל בראשית בטביל ישראל שנקראו ראשית . פי' תכלית העולם בכלל . הוא שיהא אומה אחת חלק ה' עמו . וזה לא נשלם עד שיצאו ישראל ממצרים וכאו לתכליתם שיהיו ראויים להיות לאור נים להעמידם על ידיעת אלהי עולם וכמו שביארנו בגוף הספר י"ב נ"א עה"פ יצאו ב"י על צבאותם . וזהו תכלית הבריאה שנברא לכבודו ית' כמש"כ כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו ונו' . כמש"כ כס' במדבר פ' שלח עה"פ ואולם חי אני ויכלא כבוד ה' ונו' . נמצא דיציאת מצרים הי' נמר הבריאה או ס'ית למבואר עוד טרבה בראשית בזכות התורה שנקראת ראשית . והיינו כדאיתא בעבודת כוכבים ד"ג ויהי ערב ויהי בקר יום הששי מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית אם מקבלין ישראל את התורה מוטב ואם לאו אני אחזיר אתכם לתוהו ובוהו . נמצא דמתן תורה הוא נמר הבריאה והיינו הך דיציאת מצרים שאז היו ראויים ישראל לקבל התורה ולהשלים הבריאה ולבא בזה לתכלית יצירתם . והרי זה אצל עם ה' כמו דעת אנושי ומדות ישראל של תורת האדם . אשר אע"צ שלא הניע תכל ומלואה לזה השלמות עד אחר זמן רב אחר בריאת שו"א . וגם כהיום יש הרבה בני אדם שלא הניעו לזה המעלה . מ"מ הדבר מושכל גם לאוה"ע דרק זה הי' תכלית מעלת האדם . וכך יש לנו להאמין דאע"צ שלא ניתנה התורה וחקותיה עד אחר יציאת מצרים . וגם עתה יש הרבה מישראל שלא הניעו לדעת תורה . מ"מ רק התורה היא תכלית מעלת ישראל . שנוצרו לברית עם לאור נים . נמצא דספר שמות הוא ספר שני להראשון כמו שהמה ענין אחד ובו שני חלקים של ספר הבריאה :

(שמות העמ"ד) אלף